

ÇALIŞMA AHLÂKI VE YOKSULLUK

Reşat Açıkgöz¹

ÖZET

Bu makalede yoksullukla çalışma ahlâkı arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Yoksulluk, 16. yüzyıldan itibaren yeni doğmakta olan kapitalist sistemle birlikte çalışmayla, özellikle yoksul insanların çalışmaya yönelik tutum ve davranışlarıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Emek gücüne çok fazla ihtiyaç duyulduğu bu dönemde çalışma, temel bir ahlâkî davranış olarak ön plana çıkarılmıştır. Ancak, çalışma ahlâkı herkes için değil, çoğunlukla potansiyel ucuz işgücü olan alt tabakadaki kesimler için bağlayıcı bir değer olmuştur. Bir zengin ya da bir soylu çalışmadığında ahlâksız, asalak veya aylak gibi herhangi bir sıfatla etiketlenmiyordu; fakat bir yoksul çalışmadığında kolaylıkla bu sıfatlardan herhangi biriyle damgalanabiliyordu. Batı'da ekonomi temelli yeni bir toplum ve değerler sistemi doğmuştu. Bu değerler sistemini toplumun geneline benimsetmek için çalışma gibi ahlâkî değerlere başvurulmaktaydı. Sistemin dışına çıkanlar ise, özellikle yoksullar, çalışma evleri ve yoksul evleri gibi tecrit mekânlarında disipline edilmekteydiler. Smith ve Weber gibi düşünürlerin çalışmaya olan vurguları ve kapitalizmi büyük ölçüde çalışma ahlâkıyla (işbölümü ve Protestan ahlâkı) ilişkilendirmeleri, çalışma temelli bu yeni değerler sisteminin toplumda benimsenmesine büyük katkı sağlamıştır. Ancak, günümüze gelindiğinde, hem işgücüne olan talep azaldığı hem de çalışmayla yoksulluktan kurtulma arasındaki doğrusal bağ koptuğu için, yoksulluk artık çalışma ahlâkıyla çok fazla ilişkilendirilmemektedir. Günümüzde yoksulluk, genellikle yapısal bir sorun olarak görülmekte ve sayıları giderek artan yoksullar için kamu politikaları oluşturmanın gerekliliğine inanılmaktadır. Bununla birlikte, yoksulları kontrol altında tutma ve onları, çeşitli yollarla, disipline etme anlayışı hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Anahtar kelimeler: *Ahlâk, Yoksulluk, Çalışma Ahlâkı, Kapitalizm, Yoksullar.*

---

¹ Yrd.Doç.Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, r.acikgoz@alparslan.edu.tr

WORK ETHICS AND POVERTY

Reşat Açıkgöz

ABSTRACT

In this article, I investigate the relation between poverty and work ethics. Poverty has associated with attitude and behavior of the poor people towards work with a new capitalist system since 16th Century. Working is came forward as a fundamental moral behavior in this period which is needed for labor force so much. But, work ethics became a value just for the segments of the lower class who are cheap labor, not for all. If a rich man or a noble was not to work, he was not an immoral, parasitic or idle. But if a poor man was not to work he was immoral, parasitic or idle. In the West, a new society and system of values emerged on the base of economics. It was applied to ethics values like working to adopt the system of the values throughout the community. The people who are move out of system, especially poor people were disciplined by work house and poor house. Thinkers like Smith and Weber emphases working and highly associate with business ethics to capitalism. This contributes to adopt the new system of values based working. However, poverty does not associate with working any more. Because the demand for labor force has been reduced and the linear bond between working and break out of poverty has been broken. Poverty, in these days, was generally seen as a structural problem and it is believed that requirement a public policy was needed for poor people. On the other hand, the approach of discipline to keep these people under control does still exist.

Keywords: Ethics, Poverty, Work Ethics, Capitalism, the Poor.

GİRİŞ

Tarihsel bir olgu olan ve günümüzde küresel boyutlarda yaşanan yoksulluk, birçok faktörle ilişkili ve sosyoloji, iktisat ve siyaset gibi disiplinleri ilgilendiren bir meseledir. İnsani bir durum ve toplumsal bir sorun olduğu için, yoksulluk aynı zamanda psikoloji, antropoloji ve ahlâkla da yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, yoksulluğu doğru bir şekilde analiz etmek için, onu farklı boyutlarıyla ve ilişkili olduğu alanlarla birlikte, bir bütünlük içerisinde ele almak gerekmektedir. Yoksulluğun tek bir boyutu üzerine yoğunlaşılsa bile, diğer boyutlarını göz ardı etmemek gerekir.

Tarihsel süreçte yoksullukla birlikte en fazla ön plana çıkan konulardan biri de çalışma ahlâkıdır. Hem bireysel hem de toplumsal, ekonomik ve siyasal boyutları bulunan çalışma ahlâkı, 15. ve 16. yüzyıllarda Batı'da teşekkül etmeye başlayan kapitalizm ve kapitalist zihniyetle yakından ilişkili bir konudur. Özellikle, hızlı sanayileşmeyle birlikte (ucuz) işgücüne talep arttığı için, yöneticiler ve burjuvazi tarafından çalışmanın önemi giderek daha fazla vurgulanmış ve çalışma bir değer ve ahlâki davranış olarak ön plana çıkarılmış ve bu haliyle potansiyel ucuz işgücü olan yoksullara dayatılmıştır. Siyasal bir ideolojiye dönüşen çalışma, ahlâksızlıktan, sefaletten, aylaklıktan ve serserilikten kurtulmanın bir aracı olarak görülmeye başlanmıştır. Dahası, en temel ahlâki davranışlardan biri olarak görülmeye başlanan çalışma, yoksulları terbiye etmenin ve kontrol altında tutmanın bir aracına dönüşmüştür. İstatistiğin ortaya çıkmasıyla birlikte bu terbiye ve kontrol etme daha sistemli bir hal almış ve yoksullara yönelik sosyal içerikli kamu politikaları oluşturmak daha kolay hale gelmiştir.

Çalışmanın temel bir ahlâki değer haline gelmesinde, o dönemde meydana gelen toplumsal ve ekonomik değişimler çok fazla etkili olmuştur. Kapitalizm öncesi toplumlarda hem toplumun hem de toplumsal bir kurum olan ekonominin merkezinde insan ve geçim vardı. Geçime dair bütün ekonomik faaliyetler insan temelliydi. Fakat kapitalizmin doğuşuyla birlikte toplumsal ve ekonomik ilişkilerde köklü değişiklikler meydana geldi. Toplum ekonomi merkezli, ekonomi ise kâr ve kazanç temelli olmaya başladı. Geçim ekonomisinden kâr ekonomisine geçişte en fazla ihtiyaç duyulan şey ise, henüz teknoloji çok fazla gelişmediği için, emek gücüydü. A. Smith'le birlikte servetin kaynağı para, altın ve gümüş stoku değil, zihinsel ve fiziksel her türlü emek olarak görülmeye başlanmıştır. Emek gücünden yararlanmak için de çalışmanın bir ahlâki değer olarak yüceltilmesi gerekiyordu. Böylece

çalışma temelli ikili bir ahlâk anlayışı ortaya çıkıyordu: çalışanlar ahlâklı, dürüst ve saygıyı hak eden kişiler, çalışmayanlar ise ahlâksız, aylak ve saygıyı hak etmeyen kişiler olarak görülmeye başlanmıştı.

Meseleye yoksullar (kurbanlar) cephesinden bakıldığında ise durum çok daha farklıydı. Yoksullar eskiden beri toplumda vardı ve -istisnalar hesaba katılmazsa- işini bilmeyen, tembel, asalak ve ahlâksız kişiler değillerdi. Düzensiz az bir çalışmayla ve toplumsal yardımlarla bir şekilde geçinip gidiyorlardı. Sorun, yoksulları (kadın, erkek ve çocuklarla birlikte) evlerinden ve doğal ortamlarından uzak fabrika gibi belirli mekânlarda ve belli bir zaman aralığında (günde 14-16 saat) ve düşük ücretlerle çalıştırmak talebi ve baskısı belirlediğinde ortaya çıkmıştı. Her ne kadar köylerinden ve doğal ortamlarından kopup kentlere gelen yoksulların mevcut şartlara karşı fazla direnme imkânları yoktuysa da, direnenler ve çalışma şartlarına karşı çıkıp çalışmayı reddedenler ise ahlâksız ve aylak gibi etiketlerle damgalanıyorlardı. Dolayısıyla, çalışma ahlâkıyla yoksulluk arasındaki ilişkiyi değişen toplumsal ve ekonomik ilişkileri göz önünde bulundurarak ve yeni doğmakta olan sistemle (kapitalizm) ilişkilendirerek ele almak gerekmektedir.

Geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, çalışma ahlâkı ve yoksulluk bağlamında, bugün çok farklı bir manzara görülmektedir. Değişen dünyayla birlikte yoksullukta da (çalışma ahlâkında, yoksulluğun yaşanış ve algılanış biçiminde, yoksulluk profillerinde, yoksulluğun mekânsal dağılımında vb.) değişimler meydana gelmektedir. Yoksulluk; hem hâkim anlayışlar hem de yoksulların kendileri tarafından farklı şekillerde algılanmakta, farklı bölgelerde farklı şekillerde yaşanmakta, topluma ve kültüre göre farklılık göstermekte ve hemen hemen her kesim tarafından ciddi ve tehlikeli bir sorun olarak görülmektedir. Bugün çalışmayla yoksulluktan çıkma arasındaki doğrusal bağ koptuğu için, artık yoksulluğu çalışma ahlâkıyla ilişkilendirmek fazla ilgi görmemektedir. Zira çalıştığı halde yoksul kalan ve çalışmak istemesine rağmen emek piyasasında iş bulamayan erkek ve kadınlardan oluşan bir kitle ortaya çıkmış durumda. Bu yüzden, bugünün küresel emek piyasasında yoksullara fazla ihtiyaç duyulmamaktadır. Öyleyse bu yeryüzü lanetlileri* için ne yapmak lazım? Özellikle, yoksulların giderek artan (onurlu bir yaşam, eşit vatandaş gibi) hak taleplerine nasıl karşılık vermek gerekir? Çalışmak isteyip de çalışma imkânı bulamayan ve bu yüzden yoksulluğa maruz kalan kitlelere çalışma ahlâkı yerine hangi ahlâkı benimsetmek gere-

---

* Hem Frantz Fanon hem de Thomas Carlyle toplumun yoksullara bakışını anlatmak için bu ifadeyi kullanmaktadırlar (Bkz. Fanon, 2007; Carlyle, 2010).

kir? Bunlar gibi daha birçok soru sorulabilir; fakat nihayetinde, şu veya bu şekilde, yoksulları dikkate alıp onlar için kamu politikaları geliştirmek bir zorunluluk halini almıştır.

AHLÂK VE ÇALIŞMA AHLÂKI

Arapça bir kelime olan ahlâk, yine Arapça bir kelime olan yaratılış (fitrat) ile aynı kökten gelmektedir. Bu yüzden, ahlâka yaratılışa uygun davranış manası verilebilir ve olumlu bir anlam yüklenebilir. Bu olumlu anlam yüklemeyen olsa gerek Janki (2005: 100), ahlâkı “erdem ve karakterin gelişmesini sağlayan bir doğru davranış kuralları dizisi” olarak tarif etmektedir. Ahlâk, genellikle hem davranış kuralları hem de bu davranış kurallarını inceleyen bilim olarak iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Birinci şekliyle ahlâk, bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda olduğu davranış biçimleri ve kuralları anlamına gelmekte ve bu şekliyle din, hukuk, örf-âdet ve görgü kuralları gibi beşeri davranışları düzenleyen kurallardan biri olarak kabul edilmektedir. İkinci anlamında ise ahlâk, iyi-kötü ve doğru-yanlış gibi davranış biçimlerini inceleyen bir bilim dalını ifade etmektedir. Bu ikinci anlamıyla ahlâk yerine bazen, Özlem’in de belirttiği gibi, felsefi bir disiplin anlamında etik kavramı da kullanılmaktadır (Akt: Usta, 2012: 406).

Yoksullukla ilişkisi bağlamında ahlâk dinlerin de en temel konuları arasında yer almaktadır. İslam dini buna örnek verilebilir. İslam dininin bütün hükümlerinde sevgi ve adaletin hâkim olduğu faziletli bir toplum meydana getirmek olduğunu belirten Ebu Zehra, bu gayeyi gerçekleştirmenin birinci şartı olarak “bireyi yetiştirmeyi ve onu ahlâkî bakımdan olgunlaştırmayı” beyan etmektedir (Ebu Zehra, 1978: 84-87). Hem İslamiyet’te hem de Hıristiyanlık’ta çalışma (helal kazanç), yardımlaşma, kanaat, komşusunu düşünme, yoksulları ve dilencileri gözetme, hayır işleri yapma, cömertlik vs. en temel ahlâkî davranışlar olarak görülmüş; buna karşın cimrilik, hırs, israf, bencillik, tembellik, tefecilik vs. ise ahlâksız davranışlar olarak kabul edilmiştir. Ancak, alt ve üst tabakadaki konumlara göre ahlâkî davranışlar farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, genellikle cömertlik ve hayırseverlik zenginlerin, sabır ve kanaat ise yoksulların ahlâkî davranışları olarak görülmektedir. Fakat çalışma konusunda böyle bir ayrımın olmadığı anlaşılmaktadır; zira, ister zengin isterse yoksul olsun, çalışma temel bir insani etkinlik olduğu için, gücü ve sağlığı yerinde olan herkesin kendi geçimi için çalışması, her iki dinde de övülen bir davranış olarak kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, toplumda çalışamayacak durumda olanlar (yaşlılar, hastalar, özürllüer, dullar vb.) olduğu için, dinler için çalışmanın toplumun her ferdi için değil, sadece gücü ve sağlığı yerinde olanlar için temel bir ahlâkî davranış olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Dinlerin, özellikle İslamiyet'in, toplumun bu dezavantajlı kesimleri için zekât ve sadaka gibi sosyal güvenlik ağları inşa etmeleri ve toplumu (özellikle zenginleri) yardımseverliğe ve hayır işleri yapmaya teşvik etmeleri bunun açık bir delili olarak gösterilebilir. Ancak, dinlerin, özellikle Hıristiyanlığın, bu işlevinin zamanla değiştii, örneğin, Geremek'in (1994: 20) belirttiği gibi, yoksullara yardım etmenin kişiyi (zengini) günahlardan arındırmanın ve cenneti kazanmanın bir aracına dönüştüğü ve bu yüzden de yoksulluğun toplumda bulunması gerektiğine dair bir anlayışın yerleştii görülmektedir. Buğra'nın da (2010: 25) belirtmiş olduğu gibi, Ortaçađ Avrupa'sında yoksulluk önemli bir toplumsal rahatsızlık olarak görülmüyordu; çünkü yoksullar zenginlerin sadaka vererek ruhlarının selametini sağlamak gibi bir işlevi yerine getiriyorlardı. Yoksulluk bu şekilde kişisel arınmanın bir aracına dönüştüğü için, hayırseverlik gibi dini kurumlar bazı kesimlerce şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştirilerin Batı'da devletin yoksullara yönelik hak temelli bir yaklaşımı benimsemesi ve kamu politikaları oluşturması gibi hayırlı bir işe vesile olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, Yılmaz'ın da (2012: 126) belirttiği gibi, devletin yoksullukla ilgilenmeye ve yoksullara yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlaması, yeni doğmakta olan kapitalist sistemle ve bu sistemin emek gücüne olan ihtiyacıyla da yakından ilişkilidir. Çalışma ahlâkı da özellikle böyle bir ortamda gündeme gelmiştir.

Çalışma ahlâkı, ahlâkın alt dallarından biridir. Artan uzmanlaşmayla birlikte her bilim dalında onlarca alt birimler (uzmanlık dalları) ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir bilim dalı olarak ahlâk için de aynı şey geçerlidir. Bugün artık tek bir ahlâktan ya da tek bir ahlâkî anlayıştan söz edilmemekte; bilim ahlâkı, meslek ahlâkı, iş ahlâkı, sanat ahlâkı, çalışma ahlâkı gibi birçok ahlâktan bahsedilmektedir.

Çalışma ahlâkı, çalışmaya yönelik tutum ve davranışları ifade eden bir kavramdır. Bu tutum ve davranışlar ise hem bireysel, hem grupsal (cemaat-sel), hem de toplumsal olabilmektedir. Yani bir toplumda herkes tarafından kabul edilen genel geçer bir çalışma ahlâkı anlayışı olabileceği gibi, bireyle-re ve gruplara göre değişebilen farklı çalışma ahlâkı anlayışları da olabilir. İşe/çalışmaya yönelik tutum, Arslan'ın da (2003: 8) belirtmiş olduğu gibi, toplumdan topluma farklılık gösterebileceği gibi bir toplumun çeşitli kat-

manları arasında da farklı yaklaşımlar olabilmektedir. Çalışma ise, Bozkurt tarafından, “bir kullanım değeri olan mal ve hizmet üreten her türlü etkinlik” olarak tarif edilmektedir (Akt: Usta, 2012: 412). Çalışma ya da emek gücü, aslında her türlü zihinsel ve fiziksel etkinliği içermektedir. Bireysel çalışma ve bu çalışmaya ilişkin tutum ve davranışları ifade eden çalışma ahlâkı, sonuçları itibariyle toplumu ve toplumsal olanı etkilediği için, bu ikisi birçok düşünür tarafından ekonomik sistemlerin kurulmasında ve toplumsal anlayışların gelişmesinde temel itici bir güç olarak görülmüştür. Örneğin, A. Smith o ünlü paragrafında şöyle diyordu: Herkes “ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, birçok başka hallerde olduğu gibi, *görünmeyen bir el** onu, hiç aklımdan geçmeyen bir amacı gütmeye iter. Bunun aklımdan geçmeyişi, toplum için, her zaman, pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinde koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman, gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur” (Smith, 2009: 485). Görüldüğü üzere faydacılığı esas alan bir çalışma ahlâkı, sonuçları itibariyle toplumu etkileyen ve toplumsal fayda üreten bir mekanizmaya dönüşmektedir.

Smith’ten yüz yıl sonra gelen M. Weber (1997) ise doğmakta olan yeni ekonomik sistemi (kapitalizmi) genelde Protestan ahlâkıyla, özelde ise Protestanların çalışmaya yönelik tutum ve davranışlarıyla ilişkilendirmiştir. Weber, çalışma esaslı Protestan ahlâkını kapitalizmin ruhu olarak görmüştü. Weber, kapitalist ruhu bir ideal tip olarak ele alır ve bu kavramla şu unsurları vurgulamak ister: 1) Çalışmanın kendisi bir amaç olarak değerlidir. 2) Ticaret ve kazanç sadece mesleki başarının kanıtları olarak değil, kişisel erdemın göstergesi olarak da alınır. 3) Aklın rehberliğinde düzenlenen bir hayat sadece uzun vadeli bir amacın, ekonomik başarının aracı olarak değil, aynı zamanda doğası gereği uygun ve haklı bir varoluşsal durum olarak değerlidir. 4) Ekonomik başarıya yönelik dürüst girişimler gelecekteki doyum lehine doğrudan mutluluk ve hazdan yoksundur. Kısacası, çalışmanın erdemi, kişisel dürüstlük olarak başarı, kişinin kendine akli rehber olması ve doyumunu erteleme, Batı’daki en önemli bazı kültürel değerleri yansıtır. Weber’e göre, bu değerlerin yaygınlaşması tarihsel olarak biriciktir ve nispeten yeni bir kökene sahiptir (Turner vd., 2010: 245-247).

Bununla birlikte Weber, kapitalizmin sadece Protestan ahlâkından ortaya çıkmadığının da farkındaydı. Zira Weber, kapitalizmin ortaya çıkışını

---

* İtalik bana ait (Reşat Açıkgöz).

hazırlayan bir dizi tarihsel koşuldan bahsetmektedir: yeni enerji biçimleriyle ortaya çıkan sanayileşme süreci, özgür ücretli emeğin ortaya çıkışı, serbest piyasanın oluşması, sistematik hesaplama yöntemlerinin kullanılmaya başlanması, ekonomik hayatın giderek daha fazla ticarileşmesi ve güvenli bir hukuk sisteminin ortaya çıkması. Fakat Weber, en belirleyici faktör olarak kapitalist ruhun oluşumundan söz eder. Zira Weber'e göre, dinsel inançlarda Protestanlığa doğru meydana gelen değişim, Batı Avrupa toplumlarının kapitalizme yönelmesinde çok önemli bir etkiye sahip olmuştur.

MODERN KİTLESEL YOKSULLUK

Kapitalizm, özellikle Sanayi Devrimiyle birlikte, Batı toplumlarında gözle görülebilir bir zenginlik meydana getirmişti. Fakat kapitalizm çift yönlü işliyordu: zenginlikle birlikte yoksulluk da artıyordu. Yine Fuchs'un (2005: 21) belirttiği gibi, sanayi kapitalizmi bazı köylü ve işçiler için seçenekleri artırırken diğerleri için azaltıyordu; çünkü makine temelli sanayileşme el emeğiyle işleyen mesleklerin çoğunu ve aile ekonomisini ortadan kaldırmıştı. Bu yüzden, kitleler hızlı bir şekilde yoksulluğa itiliyorlardı. Örneğin, Şenses'in (2006: 33) belirttiğine göre, "18. yüzyıl ortalarında, Büyük Britanya zenginleşirken durumları kötüleşen ve sayıları giderek artan bir yoksullar kitlesi" oluşmuştu. Yoksulluk o kadar hızlı artıyordu ki, Marx ve Engels'in (2010: 1428) bildirdiklerine göre, nüfustan ve servetten daha hızlı gelişmekteydi. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, hızlı kapitalist sanayileşmeyle birlikte yoksulluğun da ilk defa kitlesel bir boyut kazanmış olmasıdır. Yoksulluk*, kitlelerin ana yaşam biçimi haline gelmişti. Engels'in (2010: 1440) deyişiyle, "sanayinin kapitalist bir temel üzerindeki hızlı gelişmesi, işçi yığınlarının yoksulluk ve sefaletini, toplumun yaşama koşulu durumuna getirdi."

Bu, Gheorghiu'nun (2010: 1742) belirttiği gibi, trajedinin başladığı yerdi; zira toplum insani ihtiyaçlardan çok teknolojik gereksinimler için yaratılı-

---

* Yoksulluk günümüzde daha çok gelir durumu ve kalori ihtiyacı gibi nicel değişkenlerle ölçülmekte ve tanımlanmaktadır. Mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk tanımları buna örnek verilebilir. Bununla birlikte, yoksulluğu sadece gelir eksikliği olarak görmeyen yaklaşımlar da vardır. Örneğin, Sen (2004: 126) yoksulluğu "kapasite yoksunluğu", Işık ve Pınarcıoğlu ise (2005: 72) "yapabilirlikten" yoksunluk olarak ele almaktadırlar. Yoksulluğu, ayrıca, modern dünya sistemindeki güç ilişkilerinin bir sonucu olarak görmek de mümkündür (Kumar, 2004: 145).

yordu. Makineleşme, topraksız tarım işçilerinin kentlere olan göçlerine; göçler kentlerde hızlı nüfus artışına ve çarpık kentleşmeye yol açmıştı. Sanayi kentlerine gelen göçmenlerin çalışabileceği tek bir yer vardı: fabrikalar. Böylece, Marx'ın "emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan" dediği işçi sınıfı (proletarya) doğuyordu. Bütün aile üyelerinin (erkek, kadın ve çocuklar) çalışmak zorunda kaldığı acımasız kent koşullarında, Fuchs'un (2005: 22) belirttiği gibi, hem toplumsal cinsiyet rolleri değişmekteydi hem de sınıf temelli yeni çatışma alanları ortaya çıkmaktaydı. Ama dönemin en bariz gerçekleri hiç şüphesiz, Mumford'un (2007: 480) belirttiği gibi, ağır çalışma koşulları, çocuk işçiliği, emek sömürüsü, kentlerin kirli fiziki yapıları ve fabrikasyon sisteminin insan ve kent yapısında meydana getirdiği tahribattı. Bütün bunları özetleyen bir kavram varsa, bu da "modern yoksulluk"tur.

Modern yoksulluk, eski ve yeni yoksulluk arasındaki ayırımı dikkat çekmek için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, özellikle kapitalizmle birlikte insan doğasında ve toplum yapısında meydana gelen kopuşu dile getirmektedir. Sombart'a göre (2008: 21-22), kapitalizm öncesine ait insan doğal insandı ve ekonomik etkinliğin temelinde de insan vardı. Sombart, bu dönemde insanın kendi ihtiyaçlarını toplumsal konumuna uygun bir şekilde karşılama düşüncesinin egemen olduğunu belirtmektedir. Kısacası, ekonomik oluşuma damgasını vuran geçim düşüncesiydi (Sombart, 2008: 24). Bu düşünceyi yıkan ve eski dünyayı paramparça eden şey de, Sombart'a göre (2008: 31), kapitalist zihniyetti. Bu yeni zihniyetle birlikte, yoksulluk algısında da önemli değişimler olmuştur. Yoksulluk hem yoksullar tarafından hem de zenginler ve yöneticiler tarafından farklı algılanmaya başlanmıştır. "Sanayi Devrimi'yle kurulan yeni üretim sistemi hiç kuşkusuz insani etkinlik alanlarının pek çoğunda toplumsal ve epistemolojik bir kopuş yaratmış, o zamana kadar zenginlik ve yoksulluk olarak değerlendirilen şeylerin algılanmasında kökten değişimlere yol açmıştır" (Robert&Rahnema, 2011: 50). Yoksulluğun artık yaşanabilir bir yaşam biçimi olmaktan çıktığını ve giderek bir sefalet halini aldığını ileri süren Rahnema (2009: 235, 314), "insan toplumlarının ekonomikleşmesinin yarattığı kopuş"un, "yeni bir yoksulluk biçimini, önceki yoksullukla hiçbir ilişkisi olmayan" modern yoksulluğu ortaya çıkardığını belirtmektedir.

Modern yoksulluk bağlamında yoksulluğu kategorize eden Robert ve Rahnema (2011: 48-51), üç tür yoksulluktan söz etmektedirler: paylaşımcı,

gönüllü ve modern yoksulluk*. Onlara göre, sanayi öncesi kültürlerin çoğunda görülen ve “kanaat” anlayışının bir yansıması olan paylaşımcı yoksulluk, “kendi geleceğine saygı, eşitlik duygusu, azla yetinme, dayanışma ve yalınlık ilkelerine dayanan bir *birlikte yaşamak* tarzıdır.” Yazarlara göre, gönüllü yoksulluk da paylaşımcı yoksullukla aynı yalınlık ve azla yetinme ilkelerine sahiptir. Aradaki tek fark, “bu yoksulluk biçiminin bir halkın ortak bir yaşam biçimi değil, özellikle kendi zenginliğinin bilincinde olan sıra dışı bireylerin kendi seçimi olmasıdır.” Müslüman sufilerde, Hıristiyan keşişlerde ve Hintli Sanyasinlerde görülen gönüllü yoksulluk, “maddi mal birikimine bağlı zenginlikten kökten farklı olan bir zenginlik algısına dayanan etik, ahlâki ya da dinsel bir nitelik seçimidir.” Robert ve Rahnema (2011: 50), pazar yasalarının egemen olduğu tüketim toplumlarında görülen modern yoksulluğun ise tamamen yeni üretim tarzının bir ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. Pazar ekonomileriyle birlikte Batı toplumlarında meydana gelen büyük dönüşüm (Polanyi, 2000), hem yoksulların eski yaşanabilir yaşam biçimlerini ortadan kaldırmış hem de onları üretim eksenli pazar ekonomisine bağımlı kılarak modern yoksulluğa mahkûm etmiştir.

Üretim odaklı modern ekonomi, yoksullar için bir paradoks meydana getirmiştir: yoksullar, bir taraftan çalıştıkları halde yoksulluktan kurtulamamakta, diğer taraftan, özellikle teknolojinin artan kullanımıyla birlikte, işgücü piyasasında çalışmak istedikleri halde iş bulamamaktadırlar. Zira, Gorz’un vurguladığı gibi, kitlesel işsizlik üzerine kurulu bir toplum meydana gelmektedir (Balci, 2007: 74). Fakat her iki durumda da yoksulları aynı sonuç beklemektedir: yoksulluk ve sefalet. Ancak, bunlardan ikincisi (çalışmak istediği halde iş bulamamak), günümüzde yoksulları daha fazla etkilemektedir. Çünkü, belki tarihte ilk kez insanoğlu çalışarak varoluşsallığına anlam katma imkânından mahrum kalmıştır. Rahnema’nın (2009: 244) ifade ettiği gibi, “bugün, çalışmak isteyen ve çalışabilecek durumda olan yüz milyonlarca kadın ve erkek, yetenekleri emek pazarında kimlikleşmiş, normalleşmiş ve değer kazanmış bir işleve denk düşmediği için *yoksul* olarak değerlendirilmektedir.” O halde, dünya nüfusunun önemli bir kısmını teşkil

---

* Yoksullukla ilgili başka sınıflandırmalar da yapılmıştır. Yoksulluk üzerine ilk çalışmayı yapan ve yoksulluğu kentsel bir sorun olarak ele alan ve işsizlikle ilişkilendiren Booth, Londra kent nüfusunu dört gruba ayırmıştır: çok yoksullar, yoksullar, rahat yaşayan insanlar ve hali vakti yerinde olan insanlar. Hobsbawm, yoksulluğu “toplumsal yoksulluk”, “sürekli yoksulluk” ve “törel yoksulluk” olmak üzere üçe, Gutton ise “yapısal yoksulluk” ve “konjonktürel yoksulluk” olarak ikiye ayırmaktadır (Rahnema, 2009: 139-140).

eden yoksulları ne yapmak lazım? "...toplumun aktif ve tehlikeli düşmanlarına dönüşmesinler diye..." (Simmel, 2009: 158) bu yeryüzü lanetlilerini, Belley Papazı'nın deyişiyle "tüm dünyanın damarlarındaki kanı emen sülükler"i ve "çalışanların alın terinin damlalarını içen ağustos böcekleri"ni (Rahnema, 2009: 84) nasıl kontrol altında tutmak gerekir? Onlar için ne tür kamusal politikalar geliştirmek gerekmektedir?

Batı'da modernize yoksulluk ortaya çıkarırken ve yoksullara yönelik tedbirler alınırken Doğu'da, özellikle henüz kapitalizmle tanışmayan İslam toplumlarında, bambaşka bir dünya vardı. İslamiyet'in doğuşundan bu yana İslam toplumlarında yoksulluk toplumsal bir gerçeklik olarak kabul edilmiş ve yoksulların onurlu bir yaşam sürmeleri için zekât gibi gerekli kamusal tedbirler alınmıştır. Kamusal tedbirlerin yanı sıra, toplumda hali vakti yerinde olanlar hayırseverlik yapmaya ve yoksulları gözetip korumaya sevk edilmiştir. İslamiyet, Kur'an ayetlerinde "onların mallarında yoksulların hakkı vardır" (Zariyat: 19; Mearic: 24-25) ve "akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver" (İsra: 26; Rum: 38) diyerek *hak* esaslı bir yaklaşımı benimsemiş ve yoksullara yardım işini devletin görevleri arasında kabul etmiştir. Başka bir deyişle, yoksullar ne kendi hallerine bırakılmış ve görmezlikten gelinmiş ne de kişilerin (zenginlerin) merhametlerine terk edilmişlerdir.

Bunun yanında, İslam toplumlarında görülen vakıf uygulaması, devletin yanı sıra toplumun (halkın) da alt tabakada yer alanlar için sorumluluk hissettiğini ve duyarlı olduğunu göstermektedir. Yoksullar ve diğer muhtaç kesimler için yapılan yardımların vakıf gibi kurumsal bir çatı altında yürütülmesi, hem bu "hayır" işine bir süreklilik kazandırmış hem de kişilere minnet besleme duygusunu ortadan kaldırmıştır. Bundan dolayıdır ki, 20. yüzyıla kadar İslam toplumlarında ne yoksullarla ilgili herhangi bir yasa çıkarılmış ne de yoksullar toplumdan dışlanmışlardır. Batı'da sıkça görülen ve yoksulları disipline etme amacı taşıyan yoksul evleri ve çalışma evleri gibi uygulamalar İslam toplumlarında hiç görülmemiştir. Dolayısıyla, bu toplumlarda çalışma ahlâkı gibi tedbirlerle yoksulları disiplin altına alma ve sisteme entegre etme çabasının görülmediğini söylemek mümkündür. Ayrıca, tasavvufun ve tarikatların yaygınlık kazanması ve buna bağlı olarak "bir lokma bir hırka" ve "kanaat" anlayışının belli toplumsal kesimlerde egemen olması, gönüllü yoksulluğun bir yaşam tarzı olarak tercih edildiğini göstermektedir. Yani toplumun önemli bir kesimi yoksulluğu zaten bir sorun olarak görmemiş, aksine manevi olgunluk için bir yaşam tarzı olarak benim-

semiştir. Geri kalanlar için ise kamusal destekler ve vakıf yardımları yeterli olmuştur.

Ancak bu, İslam toplumlarında yoksulluğun hiç görülmediği ve yoksullara yardım işinde hiç aksamaların ve suiistimallerin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zaman zaman görülen siyasi uygulamalar, yoksulları ve diğer muhtaç kesimleri olumsuz etkilemiştir. Özellikle, Cem'in (2010: 158) belirttiği gibi, 17. yüzyıldan itibaren devlet mülkiyetine dayalı Osmanlı toprak sisteminin ve hassas dengeler üzerine kurulu sosyal düzenin bozulmasıyla birlikte, Osmanlı köylüsü büyük ölçüde yoksullaşmıştır. Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarına doğru vakıflarda da bozulmalar baş göstermiş ve birçok vakıf gerçek işlevinden uzaklaşmaya başlamıştır. Dicleli'nin (1946: 112) belirttiğine göre, vakıflar Babüsseâde ve Darüsseâde ağaları tarafından özel amaçlar uğrunda soysuzlaştırılmıştır. 1823 yılında kurulan Evkaf Nezareti de vakıflara istenilen istikameti verememiş; sonuçta mirasçısı bulunmayan birçok vakıf mallar tahsis alanından uzaklaştırılmış ve saray halkına dağıtılmıştır (Akt. Açıköz, 2013: 81). Yine Cem'in (2010: 74) belirttiği gibi, özellikle Kanuni devrinden itibaren devlet toprağının kişilere temlik edilmesiyle birlikte, vakıfların bünyesinde "mürtezika" diye adlandırılan yeni bir zümre de (ekonomiye bir katkı sağlamayan ve emek sarf etmeden devletin sağladığı imkânla geçinenler) ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte, 17. yüzyıldan itibaren kapitalizme yoğun bir şekilde maruz kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksul kesim toplumdan dışlanmış ve sadece yoksullar için özel yasalar çıkarılmamıştır. Zira, halk arasında İslam şeriatını uygulayan Osmanlı devleti, Cem'in (2010: 49-51) belirttiği gibi, hem bu dinin en temel prensibi olan "adalet" ilkesinden hareket etmiş, hem de ekonominin bel kemiği olan köylüyü korumuş ve çeşitli yasalarla güvence altına almıştır. Her ne kadar Osmanlı köylüsü toprağın sahibi değilse de, devlet "ortak ambarlar" gibi uygulamalarla köylünün yoksullaşmasına karşı tedbirler almıştır. Devlet, ayrıca, kurduğu ve gelirini karşıladığı vakıflar, imarethaneler, hastaneler, mescitler, medreseler, hanlar ve kervansaraylarla öğrencilere, memurlara, yoksullara ve yolculara bedava yemek dağıtmış ve bu kesimlerin temel ihtiyaçlarını karşılamıştır (Cem, 2010: 71-73). Adı geçen bu kurumların toplumda birer sosyal güvenlik kurumu olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür.

Bu kurumlar, 17. yüzyıla kadar aksamadan işlevlerini yerine getirmişlerdir. Ancak, Osmanlı toprak sisteminin (tımâr) bozulmasıyla birlikte, bu kurumlarda da değişimler gözlenmiş ve vakıflarda olduğu gibi önemli suiis-

timaller ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle, devlet memurları (Sancakbeyleri, Subaşılar, Ayanlar, Güçlü Tımarlı Sipahiler) tarafından yürütülen Celali İsyanları halkı canından bezdirmiş, binlerce kişi evlerini, köylerini ve topraklarını kitleler halinde terk ederek ülkenin en ücra köşelerine göç etmiştir (Cem, 2010: 165). Dolayısıyla, ırgatlık ve yarı-kölelik durumuyla yüzleşen Osmanlı köylüsünün yoksulluğa maruz kaldığını söylemek mümkündür. Ancak, her ne kadar işsizleri şehirlere sokmama gibi tedbirler alınmışsa da, yoksullaşan bu kitleyi çalışma ahlâkı gibi değerlerle terbiye etme girişiminde bulunulmamıştır. Çünkü Batı'yla Osmanlı toplumu arasında hem ekonomik sistem, hem değerler sistemi, hem de insan prototipi açısından önemli farklılıklar bulunmaktaydı. Osmanlı'da tarıma dayalı bir ekonomi egemenken, Batı kapitalist sanayileşme aşamasına geçmişti, Osmanlı halkı arasında en temel değerler kanaat, azla yetinme, cemaatçilik vs. iken, Batı toplumlarında, gelişen kapitalizmle birlikte, en temel değerler bireycilik, kazanç hırsı, başarı gibi değerler olmuştur; Osmanlı'nın insan prototipini cemaat oluştururken, Batı'ninkini ise bireysellik oluşturmaktaydı. Hatta, dönemin tanıklarından biri olan Owen (1995: 85), Britanya örneğinde Batı toplumları için alt katmanlarda yer alanların karakterini diğer bütün ilkeleri egemenliği altına alan "dolaysız maddi kazanç" ilkesinin oluşturduğunu söylemektedir. Bu farklılıklardan dolayıdır ki, Batı'da toplumun temel değerlerine ayak uyduramayanlar (özellikle "öteki" olarak görülen yoksullar) Fuchs'un (2015: 10) belirtmiş olduğu gibi, kolaylıkla "yoksul", "tembel" ve "ahlaksız" gibi sıfatlarla tanımlanmaktaydı. Osmanlı toplumunda ise, işsiz ve yoksul kesimleri tanımlamak için bu tip sıfat ve tabirlerin pek kullanılmadığı görülmektedir.

YOKSULLARI TERBİYE ETME ARACI OLARAK ÇALIŞMA AHLÂKI

Batı dünyasında lanetli, sülükler ve ağustos böcekleri olarak algılanan yoksulları, özellikle sanayi kapitalizminin işgücüne yoğun ihtiyacı olduğu bir dönemde, ne yapmak gerekiyordu? Henüz onlara çok fazla ihtiyaç duyulmadığı dönemlerde yoksulların toplumun başına bela olmamaları için çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birkaçı şunlardır: yoksulların mekânsal olarak tecrit edilmeleri, istatistikî verilerle yoksulları kontrol altında tutma, yoksulluğu hayırseverliğe havale etme (Buğra, 2008: 10-11). Bir diğer yol da, Simmel'in (2009: 158) belirttiği gibi, yardımı- yoksullar tehlikeli varlıklara dönüşmesinler diye- gönüllü olarak ya da yasalarla yoksulla-

ra dayatmaktır. Ancak, çözüm noktasında, yoksulların tehlikeleri varlıklara dönüşmemeleri ve isyan gibi hareketlerle toplumun başına bela olmamaları yetmemektedir. Bunun yanında, asıl önemli olan yoksulların mevcut kapitalist sistemin değerlerini benimsemeleri ve bu sistemin (çalışarak veya yardım alarak) bir parçası haline gelmelerini sağlamaktır. Bu yüzden, kapitalizmin doğuşuyla birlikte yoksullar hiçbir zaman kendi hallerine bırakılmamışlardır.

Yoksulları bedenen ve ahlâken kapitalist sistemin değerleriyle uyumlu hale getirmek için, toplama kamplarını andıran çalışma ve yoksul evleri gibi yapılar inşa edilmiştir. Carlyle'nin (2010: 1594) hapishanelere benzettiği bu evlerde yoğun bir disiplin programı uygulanmıştır. Moor'un (2003: 562) belirttiği gibi, "bir değerler sistemini sürdürülebilmek ve aktarabilmek için, insanlar yumruklanır, itilir kakılır, tutukevine yollanır, toplama kamplarına atılır, kandırılır, rüşvetle satın alınır,... bir duvar dibine dikiltilip kurşunlanır..." Yoksullar, toplumun temel değerlerinden uzaklaştıkça dışlanmış, damgalanmış, yerinden edilmiş ve değersiz addedilmişlerdir. Fanon'un sömürgecinin gözündeki "yerliler" için kullandığı ifadeler yoksullar için geçerlidir: "Yerlinin ahlâk kurallarına duyarlı olmadığı ilan edilir, yalnızca değersiz olarak kalmadığı, aynı zamanda değerleri inkâr ettiği de ilan edilir" (Fanon, 2007: 47).

Yoksullar her ne kadar değersiz ve temel ahlâki değerlerden yoksun görülseler de, kapitalizmin artan emek ihtiyacı yöneticileri ve liberal cenahı yoksullarla doğrudan ilgilenmeye itmiştir. Zenginlik için yoksulluğun toplumda bulunması gerektiğine inanan J. Bentham gibi dönemin liberal düşünürleri yoksulların durumunu iyileştirmek amacıyla çıkarılan yoksulluk yasalarına bile karşı çıkmışlardır (Robert&Rahnema, 2011: 191). Zira onlara göre, bu yasalar hem yoksullara yardım etmekten uzaktı, hem de yoksulları emek piyasasından uzaklaştırmaktaydı. Aslında, modern ekonominin öncüleri olan klasik liberal ekonomistler, çelişkinin farkındaydılar. A. Smith bile, bir yerde bir zengin için en az beş yüz yoksulun bulunması gerektiğini söylemişti. Sistemin işlemesi için yoksullar olmalıydı. Ama yoksulları yönetmek için öyle bir çare ve formül bulunmalıydı ki, Yılmaz'ın (2012: 127) belirttiği gibi, "hem çalışmanın yoksullar tarafından tercih edilmesi sağlanabilsin, hem onların siyasal potansiyeli massedilebilsin hem de varlıklı sınıflar için iktisadi açıdan tercih edilir olsun." Yoksulları yardım almaktan kurtarıp çalışmaya sevk etmek için "açlık" da bir yöntem olarak önerilmiştir. Liberal yazarlardan Townsend şunları yazmıştı: "Açlık, en yırtıcı hay-

vanları ehlileştirecek, yoldan çıkmış olanlara yöntem ve nezaket, itaat ve bağımlılık öğretecektir. Yoksulları, çalışmalarını için yalnızca açlık dürtebilir, yalnızca açlık kamçılatabilir...” Bentham da, “hükümetin görevinin sefaleti azaltmak değil, açlığın yaptırımını etkili kılmak için, gereksinmeyi arttırmak olduğunu” söyler (Robert&Rahnema, 2011: 190, 191).

Açlık ve çalışma gibi yöntemlerle yoksulları terbiye etme girişimleri, yoksulluk yasalarında ve yoksul evlerinde, yine sanayileşmenin ilk başladığı yerde- İngiltere’de- vücut bulmuştur. 16. yüzyılın sonlarından başlayarak yoksulluk yasaları çıkarılmaya başlanmıştır. 1597’de çıkarılan ve yoksul yardımlarını idare etme amacını taşıyan “mahalle denetçiliği”, yoksulluk yasalarının temelini atmıştır. Yoksul yasaları içinde en önemlisi, hiç şüphesiz 1601 yılında Kraliçe I. Elizabeth döneminde çıkarılan ve çalışma evleri gibi uygulamaları getiren yasadır. Bu yasa, Yılmaz’ın da belirttiği gibi, temelde iki tür yardım getirmektedir: indoor (çalışma evinde verilen yardım) ve outdoor (evde verilen yardım). Yasaya göre, çalışmaktan aciz olan sakat, topal, yaşlı ve körlere evde yardım verilecekken, çalışabilir durumda olan sağlıklı yoksullara ise yardım yoksul evlerinde ve daha sonra da çalışma evlerinde verilecektir. Sistem, gücü ve sağlığı yerinde olan yoksulların kilisenin temin edeceği işlerde çalışarak yaşamlarını kazanmalarını öngörmüştür (Yılmaz, 2012: 122-123).

Ancak, Corringan’ın belirttiğine göre, sistemin temel amacı düzen bozucu unsurları kontrol altına almak ve yoksulları çalışmaya zorlamaktır (Akt. Yılmaz, 2012: 123). Buradaki çalışmadan kastın “ücretli çalışma” olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. İnsan emeğini bir meta olarak gören kapitalizm (Buğra, 2008: 49), yayılmak, gelişmek ve sömürmek için bu ücretli emeğe ihtiyaç duymaktaydı. Aksi taktirde, “yeni makinelerle günde on iki-on beş saat kim hizmet edecektir? Hindistan’a İngiliz, Kuzey Afrika’ya Fransız, Kongo’ya Belçika hegemonyası yerleşsin diye fırtınalara kim göğüs gerecektir?” E. Burke’ye göre, yoksulluk insanları birtakım düşüncelere (köleleştirici işlere, tehlikeli çarpışmalara ve fırtınalı denizlere ait oldukları) alıştırdı. Burke, şöyle demektedir: “yoksulluk ve sıkıntı olmasaydı, halkın alt sınıflarını, savaş alanlarında ve coşkun okyanuslarda kendilerini bekleyen korkularla karşılaşmaya kim götürebilirdi?” (Robert&Rahnema, 2011: 189).

Kapitalizmin giderek daha fazla oranda yayılmaya ve sömürgecilğe başladığı 19. yüzyılda insan emeğine, özellikle pis ve tehlikeli işleri yapacak yoksulların emeğine duyulan ihtiyacın büyüklüğü hesaba katıldığında, yoksul ve çalışma evlerinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Kapitalizmin hem

içeride hem de dışarıda (hem sınıfsal hem de kıtasal sömürü için) fiziksel emek gücüne dayanmak zorunda kalmıştı. Bunun için de, bir yolunu bulup yoksulları sistemin içine çekmesi ve onları düşük ücretlerle çalıştırması gerekiyordu. Çalışma evlerini inşa etmenin temel amacı buydu.

İlkin 1590 ile 1640 yılları arasında yoksul evleri (poor house) açılmış, daha sonraları ise, Polanyi'nin belirttiği gibi, 18. yüzyıl başlarından itibaren çalışma evleri (work house) uygulaması başlatılmıştır (Yılmaz, 2012: 124). Dean'e göre, "yoksullara terbiyenin, çalışkanlığın, medeniyetin aşılandığı ve çalışmanın dayatılarak bir anlamda onların benliklerinin disipline edildiği bu çalışma evleri, yoksulların sayısı ile ulusun gücü arasındaki bağı tesis etmeyi amaçlamıştır" (Yılmaz, 2012: 124). Bu evleri hapishanelere benzeten Carlyle (2010: 1394), buralarda kalan yoksulların "...açlıktan ölmedikleri için bu kapatılmışlıktan sanki memnun" göründüklerini belirtmektedir. Bu durum, topraksız kaldıktan sonra geçinmek için ağa ve beylerin kapılarında sekbanlık (paralı asker) yapmak zorunda kalan Osmanlı köylüsünün durumunu andırmaktadır. Her iki dünyada da, durumları ve koşulları birbirinden farklı da olsa, doğal ortamlarından uzaklaşan ve varlığı ücretli emek konumuna indirgenen ve dolayısıyla hem yoksullaşan hem de sömürülen bir kitle ortaya çıkmıştı. Bu kitlenin durumu o kadar kötüleşmişti ki, Owen'a göre (1995: 105), "çalışanların mutluluğunu etkileyen koşullar, feodal sistemde serf veya hainlerin ya da antik çağdaki uluslarda kölelerin içinde yaşadıkları koşullardan çok daha aşağı seviyelere" inmiştir. Yine hem Doğu'da hem de Batı'da çalışmayan bir aylak zenginler zümresi olduğu halde, çalışma ahlâkı hiçbir zaman bu kişiler için mevzu bahis edilmemiş ve bunlar ne toplumdan dışlanmış ne de baskılara maruz kalmışlardır. Çalışma ahlâkı söz konusu olduğunda, akla gelenler sadece ücretli emekle çalışanlar ve yoksullardır.

YOKSULLUĞUN GİDERİLMESİ İÇİN BAZI ÖNERİ VE TARTIŞMALAR

Çalışma ahlâkı, ücretli emeğe çok fazla ihtiyacın olduğu dönemlerde anlamlıydı. Zira, Balcı'nın (2007: 153) belirttiği gibi, modern toplum kuruluşundan yakın döneme kadar ücretli emeğe ihtiyaç duymuştu ve bu yüzden çalışma kutsanmıştı. Hatta bir çalışma ideolojisinden de söz edilebilir. Ancak, günümüze gelindiğinde, artan küreselleşme söyleminde görüldüğü üzere, hem ekonominin çehresi değişmiş (esnek yapı) hem de, artan teknoloji kullanımıyla birlikte, işgücüne olan talep önemli oranda azalmıştır. Bunun

yanında, küresel kapitalist düzen ya da Chossudovsky'nin (1999: 39) deyişiyile uluslararası mali düzen de, hem insanların yoksulluğunu hem de çevre tahribatını beslemektedir. Yine Chossudovsky'ye göre (1999: 29), bu küreselleşen yoksulluğun dünya tarihinde bir benzeri bulunmamaktadır. Yani hem işsizlik hem de yoksulluk üreten küresel ekonomik sistem, her kesimden insanları yoksulluğa itmektedir. Böyle bir ortamda, iş bulup da çalışmadıkları için, insanları ahlâksızlıkla ve tembellikle itham etmek de artık mümkün görünmemektedir. Zira yoksulluk gibi işsizlik de yapısal bir soruna dönüşmüş durumda. Öyleyse ne yapmak lazım?

Yoksulluğa ve işsizliğe çözüm olarak gelir eksenli bazı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin, işçiyi değil yoksulu esas alan “tam koşulsuz ve yeterli gelir” (Gorz), “vatandaşlık geliri” (Buğra&Keyder, 2007), “güvenceli asgari gelir” (Balci, 2007) gibi öneriler bulunmaktadır. Bunlardan güvenceli asgari gelir bazı Avrupa (özellikle refah devletinin mirasçısı olan Batı Avrupa) ülkelerinde uygulanmaktadır. Toplumdan dışlanmış kesimleri asgari geçim olanaklarına kavuşturmak ve toplumla olan bağlarını güçlendirmek amacı taşıyan güvenceli asgari gelir, sadece muhtaç olanlara değil, “belirli bir neden aranmaksızın, yoksulluk eşiğinin altında kalan kimselere yapılan genel nitelikli bir sosyal yardımdır” (Balci, 2007: 79). Vatandaşlık geliri ise, yoksulluk şartı aranmaksızın bir ülkenin her vatandaşına asgari bir nakit gelir desteği verilmesini öngörmektedir. Bu gelir, “bir toplumda yaşayan bütün insanlara... sadece toplumun bir ferdi oldukları için, koşulsuz olarak sağlanan düzenli bir nakit geliri” ifade etmektedir (Buğra&Keyder, 2007: 8). Vatandaşlık gelirini savunanlara göre, sadece yoksullara yönelik bir asgari nakit gelir desteği sağlanırsa, bu hem yoksulların onurunu zedeleyecek hem de toplumun yoksullara bakışını sorunlu hale getirecektir. Zira toplum, bu desteği alanlara “çalışmadan geçinenler”, “toplumun servetini yiyenler” gibi bir anlayışla bakabilir. Fakat zengin yoksul ayırımı yapmadan herkese bir hak olarak bu gelirden verilirse, insanların birbirlerine olan bakışları değişeceği için bu sorun da çözülmüş olacaktır. Tam koşulsuz ve yeterli bir gelir güvencesini savunan ve demokratik ve kapitalizm sonrası bir topluma geçmenin daha makul olduğunu söyleyen Gorz ise, günümüzde toplumların “işsiz büyüme” ile karşılaşacaklarını ve bu yüzden işsizler ve yoksullar için siyasi bir tercihte bulunmaları gerektiğini belirtmektedir. Önceki eserlerinde çalışma hakkı ile gelir hakkı arasında kopmaz bir bağ olduğunu savunan Gorz, daha sonraki eserlerinde bu görüşünden vazgeçmiş ve gelir hakkı ile çalışma arasındaki bağın kopması, istihdam toplumundan faaliyet toplumu-

na geçilmesi ve çalışmanın baskıcı niteliğinin sona ermesi gerektiğini ileri sürmüştür. Gorz, böyle bir topluma geçmenin önkoşulu olarak da herkese yaşam boyu sağlanacak bir “koşulsuz gelir güvencesi”ni önermektedir (Balcı, 2007: 74-76).

Ancak, yoksulluğun çözümüne dair öneriler getiren bu görüşler insanla çalışma arasındaki ontolojik bağa yeterince dikkat çekmemektedirler. Oysa, insanın gerçek varlığı çalışmayla (maddi ve manevi çalışmayla) olan ilişkisinde açığa çıkmaktadır. İnsan çalışmayla, eylemle var olan bir varlık olduğu için, onun çalışmayla (ücretli çalışma değil) olan bağının kop(arıl)ması, onun ontolojik varlığına zarar vermekte ve bir bakıma onu kendisine yabancılaştırmaktadır. İnsan için çalıştığının karşılığı vardır. Hareketsiz, eylemsiz bir insan ölü bir insan gibidir. Hayatının anlamlı olabilmesi için insanın sürekli bir şeylerle uğraşması, bir çaba ve mücadele içinde olması gerekmektedir. İnsanla çalışma arasında öyle ontolojik bir bağ vardır ki, insan özgür iradesiyle çalışmayı (daha doğrusu bir şeylerle uğraşmayı) reddetse bile, insan vücudunu meydana getiren organlar, hücreler ve zerreler hiç durmadan çalışmaktadırlar. Ayrıca, insan sadece maddi bir varlık olmadığı için, çalışmayı maddi geçimle sınırlandırmak da doğru bir yaklaşım değildir. Ruhuyla, düşüncesiyle, duygularıyla, maddi ve manevi organlarıyla insan bütüncül bir varlıktır. Bir bütün olarak, insan hayatının anlamlı olabilmesi ve varlığının bir değer taşıyabilmesi için, çalışmanın sadece insanın maddi varlığını temin eden geçimle değil, diğer yönleriyle de ilişkilendirilmesi gerekmektedir. İnsanı (yoksulu) aciz/çaresiz bir varlık ve her zaman yardıma muhtaç bir duruma düşürmemek için, hem ona onurlu bir yaşam sürmesi için imkânlar ve fırsatlar verilmeli, hem de onu başkalarına bağımlı kılan bağlardan kurtarmak gerekir.

Bununla birlikte, yoksulu başkalarına bağımlı kılan bağlardan kurtarmak, onu bütün insani ilişkilerden uzak tutmak gerektiği anlamına gelmemelidir. Zengin-yoksul arasındaki uçurumun giderek büyüdüğü ve toplumsal kesimler arasındaki bağların kopma noktasına geldiği günümüz dünyasında, yoksulları toplumsal dışlanma riskine karşı korumak için toplumsal bağların canlı tutulması da çok önemli bir unsur olarak görünmektedir.

SONUÇ

Yoksullukla çalışma ahlâkı arasındaki ilişkinin ele alındığı bu makalede tarihsel açıdan yoksulluk kavramına ilişkin yürütülen tartışmalara değinil-

miş, 16. yüzyıldan itibaren gelişen süreçte kapitalist sistemle birlikte yoksulluğun hangi anlamlar etrafında değerlendirildiğine yer verilmiştir. Çalışmanın kendisinin temelde bir ahlaki değer olarak algılandığı dönemden yoksulluğun yapısal bir sorun olduğunun kabul edildiği döneme kadar geçen sürecin de ele alındığı makalede çalışma ahlakıyla yoksulluk arasındaki ilişki tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. İki olgu arasındaki ilişki farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda farklı şekillerde yaşandığı için, görülen farklılıklara ve değişimlere dikkat çekilmiş, bu anlamda, özellikle Batı Hıristiyan dünyasıyla Doğu İslam dünyası arasında ciddi farklılıkların olduğu görülmüştür. Her iki dünya arasında hem yoksulluk algısında, hem yoksullara bakış açısında, hem çalışma ahlâkına yönelik tutumda, hem de yoksulluk profillerinde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yazıda önce ahlâk ve çalışma ahlâki kavramlarından bahsedilmiş, sonra çalışma ahlâkıyla yoksulluk arasındaki ilişki üzerinde durularak en sonunda ise günümüzde çalışma ahlâkıyla yoksulluk arasındaki ilişkide meydana gelen değişikliklere değinilmiştir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Reşat (2013), *Yoksullukla Mücadele ve Üçüncü Sektör*, Ankara: Argonot Yayınları.

ARSLAN, Mahmut (2003), "Türkiye'de İslam ve Çalışma Ahlâki Değerleri", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (2), 7-21.

BALCI, Şebnem G. (2007), *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

BUĞRA, Ayşe (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

BUĞRA. A., KEYDER, Ç. (2007), *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, (Çev: İsmail Çekem), İstanbul: İletişim Yayınları.

CARLYLE, Thomas (2010), "Geçmiş ve Bugün", *Batı'ya Yön Veren Metinler IV*, (Der: Alev Alatlı), Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, 1393-1398.

CEM, İsmail (2010), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

DİCLELİ, Vedat (1946), "Yoksulluk ve Sosyal Yardım Şekilleri", *A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 108-124.

EBU ZEHRA, Muhammed (1978), *Fıkhî Mezhepler Tarihi*, 2. Baskı, (Çev: Abdülkadir Şener), İstanbul: Hisar Yayınevi.

ENGELS, Friedrich (2010), "Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm", *Batı'ya Yön Veren Metinler IV*, (Der: Alev Alatlı), Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, 1436-1449.

FANON, Frantz (2007), *Yeryüzünün Lanetlileri*, (Çev: Şen Sür), İstanbul: Versus Kitap.

- FUCHS, Rachel G. (2005), *Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe*, New York: Cambridge University Press.
- GEREMEK, Bronislaw (1994), *Poverty: A History*, (Translated by Agnieszka Kolakowska), Blackwell: Oxford, UK.
- GHEORGHIU, C. Virgil (2010), “Yirmi Beşinci Saat”, *Batı’ya Yön Veren Metinler IV*, (Der: Alev Alatlı), Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, 1741-1743.
- IŞIK, O., PINARCIOĞLU, M. (2005), *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- JANKI, Dadi (2005), *İnsani Değerler*, (Çev: Bülent Özsoy), İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- KUMAR, Anand (2004), “Political Sociology of Poverty In India: Between Politics of Poverty and Poverty of Politics”, in *Chronic Poverty in India*, 144-196.
- MARX, K., ENGELS, F. (2010), “Komünist Manifesto”, *Batı’ya Yön Veren Metinler IV*, (Der: Alev Alatlı), Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, 1418-1436.
- MOORE, Barrington (2003), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri- Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, (Çev: Ş. Tekeli, A. Şenel), Ankara: İmge Kitabevi.
- MUMFORD, Lewis (2007), *Tarih Boyunca Kent*, (Çev: G. Koca, T. Tosun), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- OWEN, Robert (1995), *Yeni Toplum Görüşü*, (Çev: M. Doğan Şahiner), İstanbul: YKY.
- POLANYI, Karl (2000), *Büyük Dönüşüm- Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, (Çev: Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.
- RAHNEMA, Macit (2009), *Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya*, (Çev: Şule Ünsaldı), Ankara: Özgür Üniversite, Maki Basın Yayın.
- ROBERT, J., RAHNEMA, M. (2011), *Yoksulların Gücü*, (Çev: Şule Ünsaldı), Ankara: Özgür Üniversite, Maki Basın Yayın.
- SEN, Amartya (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, (Çev: Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SIMMEL, Georg (2009), *Bireysellik ve Kültür*, (Çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- SMITH, Adam (2009), *Milletlerin Zenginliği*, 3. Baskı, (Çev: Haldun Derin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SOMBART, Werner (2008), *Burjuva- Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlâkı ve Entelektüel Tarihine Katkı*, (Çev: Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ŞENSES, Fikret (2006), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TURNER, Jonathan H. vd. (2010), *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (Çev: Ümit Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayıncılık.
- USTA, Aydın (2012), “Kamu Örgütlerinde Meslek Etiği ve Çalışma Ahlâkı Üzerine Bir Değerlendirme”, *S.D.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (1), 403-421.
- YILMAZ, Zafer (2012), *Yoksulları Ne Yapmalı?*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- WEBER, Max (1997), *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (Çev: Zeynep Gürata), Ankara: Ayrıntı Yayınları.